

Jože Pogačnik

KRIZA JEZIKA JE KRIZA IDENTITETE

Vsak jezik ima dve funkciji: je sredstvo komunikacije in izraz identitete. Človek ob prvem zavestnem pogledu v plavo nebo nad sabo z materinščino začne izrekati svojo osebno in objektivno resničnost. Z učenjem jezika posameznik sprejme celotno kulturološko tradicijo, z njo pa strukture, modele in sisteme, katere je neka enota izoblikovala v zgodovini. Osvajanje jezika je torej tudi oblikovanje vrednostnega in intelektualnega sveta, ki človeka določa kot pripadnika k nekemu narodu. V tem sklopu sta nastali določilnici jezika kot dinamične energije (W. Humboldt) ali hiše/doma človekovega bistva (M. Heidegger), vzporedno pa je bilo v uporabi tudi načelo o jeziku kot mostu sporazumevanja. Zadnja formulacija je prvotno sicer še naslonjena na misel o človekovi samoti, ki se lahko razreši z besedno povezanostjo med *Jaz* in *Ti*, v zadnjem času pa je poudarek prešel predvsem na lingvistični pojem sporazumevanja.

Različne rabe in zlorabe jezika, predvsem v ideološkem diskurzu pa tudi v književnosti, so privedle do inflacije besed, ki so človeka zavajale in odtujevale, bistveno pa je, da niso imele več kritja v svetu, v katerem živimo. Slovenski pesnik K. Kovič je zato v svoji pesmi *Psalm* že pred časom blagroval »blaženo nerazumnost živali«, ki da je »ločena od besed«. Človeku pa, ki so mu bile dane besede, se je zgodilo, da se je prav z njimi zastrupil »do nesporazuma«. Procesni takšne vrste so, kakor vemo, v določenem tipu književnosti privedli do tega, da se je ustvarjalec odrekel besede in njenega pomena (sporočila) ter začel s kombinacijami in konstrukcijami, ki niso imele več nobene zveze z nekdanjim pojmovanjem književnosti kot področjem ustvarjanja smisla.

Nasprotja te vrste so veliko bolj odmevna pri številčno majhnih narodih. V rusinski literaturi je v zadnjih nekaj desetletjih za rusinski jezik *locus communis*: kapljica rose na dlani (prim. delo najbolj pomembnega predstavnika umetniške in znanstvene ustvarjalnosti J. Tamaša). Podobno psihološko dejstvo je značilno tudi za Slovence, pri katerih je, začenši s P. Trubarjem, enoten slovenski knjižni jezik znamenje edinstvenosti in posebnosti. To pomeni, da je pripadnost k temu jeziku vsakdanji plebiscit, od katerega je odvisno življenje govorca in naroda v prihodnosti. Strah pred prihodnostjo prinaša nevrotično in frustrirano doživljanje jezika; nasledek tega so dovolj pogostni nemiri in pretresi, ki gredo od abecedne vojske v času romantike do precej smešnih polemik okrog vprašanja, kako naj se piše format *-lečvec*. Pravopisna vprašanja so predvsem vprašanja konvencije, zato je toliko bolj značilna slovenska osredotočitev na dovolj periferno problematiko, medtem ko so bolj osrednja vprašanja ostajala zunaj refleksije o jeziku.

V sklopu omenjenega strahu je mogoče pojasniti dejstvo, da v slovenski knji-

ževnosti pravzaprav nikoli ni bila izkoriščena možnost, ki jo ponuja veliko število narečij. Realisti si praktično niso upali z dialektom označevati svoje osebe (vse je ostalo na kakšnem narečnem leksemu), hkrati pa se tudi ni opazneje razvila tako imenovana dialektalna književnost. Disperzija te vrste bi, v očeh večine, slabila enotnost skupnega knjižnega jezika, ki je postal poglavitni izraz nacionalne identitete (mimogrede: jezik je v taki vlogi pač lahko samo sekundarno, saj vemo, da obstajajo jeziki, ki so skupni za več različnih narodov). Iz istega razloga so se pojavljale tudi take skrajnosti, kot so poskusi etimologizacije, slavizacije ali zelo pretiranega purizma.

Centripetalni težnji se pridružuje kot posledica nezaupanje do vsega novega. Ko je, na primer, od šestdesetih let naprej J. Toporišič poskušal modernizirati slovensko jezikovno zavest na njeni teoretični in praktični ravni in jo približati sodobnim evropskim standardom, se je dogodil odpor zoper njegove »novotarije«, ki se ni povsem polegel do današnjih dni. Na eni strani sta bili konservativna lingvistična znanost in arhaična lenoba tistih, ki naj bi nova spoznanja pretočili v šolsko prakso, za obema pa se je bočilo nezaupanje do vsega novega in nepreskušenege, kar bi lahko ogrozilo nereflektirano uživanje v miru tradicije. Zato je druga (Toporišičeva) stran, ki pomeni usoden, toda izredno pozitiven premik v slovenščini in v slovenski lingvistiki, imela toliko težav za svoje uveljavljanje, ki še vedno niso presahnile.

S tem zgleodom pa se že odpira vprašanje šolstva. Slovenski šolnik je do danes *nemotiviran za delo, ker sta tako njegov moralni kot gnotni status na psu*. Socialistične šolske reforme so prizadele predvsem humanistične vsebine, ki so bile skrčene na nedopustno majhen obseg (še danes je nacionalnemu jeziku in nacionalni književnosti v primerjavi z ustreznimi situacijami v svetu odmerjenih izredno malo število ur). Ideološka zloraba šole je prizadela najprej nekdanje humanistične gimnazije; izguba le-teh je imela katastrofalne posledice. Takšen tip šole je namreč dal čvrst sistem ne le jezikovnega mišljenja, temveč tudi intelektualno koherenco in etično stabilnost. Ameriški psiholog J. Houston je ugotovil že za otroke v najbolj zgodnji razvojni fazi, da so brez umetniško-izobraževalnega programa avtomatično odtrgani od večine poti, ki bi jim omogočile razumeti svet. Možganom otrok, ki jim je bilo to odtegnjeno, se sistematično škoduje, zato kot osebnosti ostajajo enodimenzionalni (predvsem jim manjkajo koherenten spominski tok, ideja, kontekst, metafora in informacija). Podobno misel je za človeštvo v celoti že 1802. leta izrekel A. L. Schläzer, ko je (v uvodu k objavi *Nestrojeve kronike*, odtod pa jo je za Slovence ponovil tudi J. Kopitar v svoji slovnici) napisal: »Še noben narod na svetu se ni rešil barbarstva z matematiko; narava ne more spremeniti svojega toka, zato so stari Grki in Rimljani, Italijani, Francozi, Angleži in Nemci postali kulturni ob pomoči lepih umetnosti in znanosti, ob pobudah pisateljev in pesnikov«. Slovenska šola danes take zavesti nima več; v njej je tako kot v supermarketu, kjer vsakdo vzame le tisto, kar potrebuje in kar lahko plača, ob tem pa se veselo nabija na računalnik, kar pač lahko razvija določene operativne sposobnosti, hkrati pa slabi um.

Na Slovenskem bi bilo nujno treba ponovno koncipirati vprašanje tako pouka materinščine kot pouka tujih jezikov. Gre za strokovno in pragmatično vprašanje, od katerega je odvisno normalno kulturno, gospodarsko in znanstveno življenje. Takšne probleme ni dopustno reševati tako, kot je bilo rešeno vprašanje hrvaščine (ali po drugi svetovni vojni nemščine). Zgodba o hrvaščini v slovenski šoli je zgodba nevrotičnega sklopa okoliščin, ki je rodil histerijo tako pri akademiku kot analfabetu. Teza o zaščiti slovenščine je prišla ob tem najbolj do veljave, v njeni senci so ostali celo pojavi amerikanizacije. Pri tem pa je treba vedeti, da se jezik ne brani

z vzpostavljanjem uradne, pravno sankcionirane kontrole, temveč z notranjo stabilnostjo, ki jo imajo njegovi govorniki. Ni treba pozabiti, da je tudi, na primer, francoščina v določeni dobi stokala pod amerikanizacijo (Etiemble je celo menil, da se ne sme več imenovati *français*, temveč *franglais*). Določena internacionalizacija jezika je pojav, ki je zajel vse narode, zato je do neke meje celo normalna; vprašanje pa postane, ko se s tem pretirava. Pri nas pa je še dodatno vprašanje v tem, da je med uporabljenimi amerikanizmi večje število kalkov in jezikovnih skaz, kar spričuje, da ne dela zgage samo slovenščina, marveč tudi angleščina.

Plat zvona je treba biti v zvezi z jezikom toliko, kolikor je to treba storiti na vseh področjih slovenske življenjske resničnosti. Smo v vmesnem prostoru; zapustili smo obale dni, ki so bili, radi pa bi na obale dni, ki jih še ni. Na poti sta dve nevarni čerti, in sicer najprej teza, da se je danes treba posvetiti zgolj gospodarstvu, ker vse drugo lahko počaka, potem pogoj, da stranke v poglavitnih stvareh pozabijo nase in imajo pred očmi le narodov blagor. Bistveno pa je, da si priznamo krizo, ki je globoka, vsestranska in povsod prisotna. Ko se bomo začeli umikati iz nje, se bodo tudi jezikovna vprašanja postavila drugače kar sama od sebe. Prepričan pa sem, da bo tudi v prihodnosti mogoče biti Slovenec; slovenščina se ne more umakniti na stopnjo hišnega ali drugega jezika.

Kriza lahko traja, nikoli v zgodovini pa še ni bila trajna. Ker je kriza človeka tudi kriza njegovega jezika, se bodo zadeve v prihodnosti normalizirale tako, da bo bleščava romantičnih predstav prepustila mesto realnim dejstvom, med katerimi pa nikjer ne vidim izgube materinščine.